

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1935

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ - ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ FICHTE

ΥΠΟ

FRIEDRICH DARMSTÄDTER

(Υφηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg)

I

Ἐπισημασθέντος ὅτι ὁ Wilhelm Windelband, ὁ ἄλλοτε διδάξας τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀϊδελβέργης, μᾶς παρουσιάζει ἰ) τὸν Πλάτωνα, τὸν μεγάλον αὐτὸν ἥρωα τοῦ πνεύματος, ὁδηγῶν ἡμᾶς διὰ μέσου ὁλοκλήρου τῆς σφαιρας τῆς ὑπάρξεως, γνώσεως καὶ δράσεώς του, διὰ νὰ μᾶς φέρῃ ἐν τέλει ἐνώπιον τοῦ πολιτικῶς ἀντιμετωπίζοντος τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ἰ) Πλάτωνος. Διότι ἐκεῖ ἀκριβῶς εὗρισκει ὁ Windelband «τὸν εὐρύτατον κύκλον τῆς δράσεως (τοῦ Πλάτωνος), ὅπου κινεῖται οὗτος διὰ νὰ στραφῇ πρὸς ὁλόκληρον τὸν λαόν του, διὰ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ζωὴν τῆς ὁλότητος εἰς τὰ ἐσώτατα βίβη της καὶ διὰ νὰ πληρώσῃ ταύτην μὲ νέον περιεχόμενον. Μόλιον μετὰ τὴν στρουφὴν αὐτὴν πρὸς τὴν ὁλότητα ἔρχεται καὶ ὁ ὅλος ἄνθρωπος εἰς φῶς . . . Ἡ βασικὴ του διάθεσις εἶνε ἡ τοῦ θερμοτάτου πατριώτου . . . » ἰ) Ὅ,τι μᾶς λέγει ὁ τόσον ἀρμόδιος Windelband περὶ τοῦ ἑλληνος Πλάτωνος, ἰσχύει ἐξ ἴσου καὶ ὡς πρὸς τὸν γερμανὸν Johann Gottlieb Fichte, ὁ ὁποῖος προβαίνει εἰς τοὺς «πατριωτικοὺς

1) W. Windelband, Platon, Stuttgart 1928 σελ. 18 καὶ ἐπ.

2) W. Windelband, ἐνθ. ἄν. σελ. 145 κ. ἐπ.

3) Καὶ ὁ J. H. Anderhub «Platons Politeia und die Rechtsphilosophie» ἐν «Zeitschrift für Rechtsphilosophie» (Bd. III, σελ. 94-95), ὡς καὶ ὁ Keil- sen «Die Platonische Gerechtigkeit» ἐν «Kant-Studien» (Bd. 38 σελ. 99) δηλοῦν ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξε περισσότερον πολιτικὸς παρὰ θεωρητικὸς.

διαλόγους» του «Der Patriotismus und sein Gegenteil¹⁾» εἰς τὴν ἐξῆς δήλωσιν: «Ὁ εἰς τοὺς κόλπους γερμανικοῦ τινος κράτους «ζῶν καὶ δοῶν γερμανὸς θὰ θελήσῃ καὶ θὰ ἐπιτύχῃ νὰ ἐκδηλωθῇ, ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους τούτου, κατὰ πρῶτον λόγον καὶ κατὰ τρόπον πλήρη, ὁ γερμανικὸς ἔθνικὸς χαρακτήρ, νὰ ἐξαπλωθῇ οὗτος ἐντεῦθεν ἔφ' ὅλων τῶν συγγενῶν φυλῶν, ἐξ αὐτῶν δὲ τέλος... βασιμῆδόν καὶ κατ' ὀλίγον ἔφ' ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος... ὁ πατριώτης θέλει νὰ ἐκπληρωθῇ ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τοῦ ἔθνους ἐκεῖνου, τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ μέλος... Ταῦτα ἐπιθυμῶ ἐγὼ ὡς πατριώτης μὲ θέρμη, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν... οὐδεὶς δύναται νὰ μὲ ὑπερβίῃ»...

Δι' αὐτὸ ἀκριβῶς καίτοις ἄλλος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, ὁ ὁποῖος ἔδρασκεν ἄλλοτε εἰσὶν ἐν Ἀδελφότητι, ὁ Kuno Fischer παρεβίβη καὶ ἐξομοίωσε τὸν Πλάτωνα πρὸς τὸν Fichte.²⁾ «Ὁ Fichte ἠτένισε τοὺς γερμανοὺς μὲ πρόθεσιν... ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, μὲ τὴν ὁποίαν ἠτένισεν ὁ Πλάτων τοὺς Ἕλληνας». Σκοπὸς τοῦ ἦτο «νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὸν παρακμιάσαντα λαὸν... καὶ νὰ καταστρέψῃ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς κοινότητος καὶ τῆς θυσίας τὴν ἐγωπίαθειαν». «Εἰς τοὺς λόγους τοῦ³⁾ αὐτοῦς ὑπάρχει καίτι τὸ δογματικόν», ἀναιφώνει ὁ Kuno Fischer.

Ὁ Πλάτων ὅμως, ὡς ἀκριβῶς καὶ ὁ Fichte δὲν ἦσαν ἀποκλειστικῶς ἄνδρες τῆς πατριωτικῆς προίξεως, τῆς πρακτικῆς διορίσεως, ἀλλ' ἦσαν πρὸ πάντων φορεῖς τῆς «φιλοσοφικῆς σκέψεως»,⁴⁾ τῆς καθαρῆς γνώσεως, ἄνδρες παραδεδομένοι εἰς τὴν θεωρητικὴν ἀλήθειαν. «Ὁ Πλάτων εἶπε», ὅπως λέγει εἰς ἓκ τῶν σπουδαιωτέρων συγχρόνων γερμανῶν διδασκάλων τῆς φιλοσοφίας, ὁ Rudolf Eucken,⁵⁾ «κατὰ πρῶτον λόγον ἡγεμῶν τῆς σκέψεως, ὁ ὁποῖος μὲ κυριαρχικὴν δύναμιν

1) Νεωτάτη ἐκδοσις ἐν Λειψίᾳ 1918, σελ. 16 ἔπ.

2) Kuno Fischer «Akademische Reden I J. G. Fichte» Stuttgart 1862 σελ. 82.

3) Ἐνταῦθα νοσηθῆναι οἱ λόγοι πρὸς τὸ Γερμανικὸν ἔθνος (Reden an die Deutsche Nation). Πάντως εἶνε ἐπιτετραμμένη ἡ χρησιμοποίησις τῆς φράσεως αὐτῆς καὶ ὡς πρὸς τοὺς κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν ἐποχὴν συγγραφέντας διαλόγους.

4) Windelband ἐνθ. ἀν. σελ. 11.

5) Die Lebensanschauungen der grossen Denker Leipzig 1909 σελ. 21.

διασχίζει ὅλα τὰ φαινόμενα καὶ ὅλα τὰ εἶδωλα καὶ φθάνει μέχρι τῆς υπεραισθητῆς οὐσίας τῶν ὄντων, ἀντιπαρατάσσει συγχρόνως ὁλοκλήρους κόσμους πρὸς ἀλλήλους, κινῶν μὲ παιγνιώδη διάθεσιν τὰς μᾶλλον δισκινήτους μάζας καὶ διαλύων τὰ σκληρότερα τῶν ἐμποδίων». Ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν Fichte εἶνε χαρακτηριστικὴ «ἡ σύνθεσις τῆς θεωρητικῆς κλίσεως καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἐξωτερικὴν δρασίαν».¹⁾

Καὶ αὐτὸς εἶνε ἄνθρωπος ζητῶν τὴν γνῶσιν καὶ ἐρευνῶν τὴν ἀλήθειαν, διέπεται δὲ πλήρως ἀπὸ τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ «ἔρως πρὸς τὴν ἀλήθειαν» ἢ «ὁρμὴ πρὸς τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν» εἶνε δι' αὐτὸν ἡ σπουδαιότης, ἡ μᾶλλον ἀξία προσοχῆς ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου.²⁾ «Ἐκεῖνος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἀξίζει ἡ ἀλήθεια περισσότερον ἀπὸ καίθε τι ἄλλο, περισσότερον καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ μικρὸν τοῦ ἄτομον, αὐτὸς εἶνε ἀχρηστος διὰ τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιστήμης». Μὲ «ἀνυποληψίαν πληροῖ τοῦτον ἢ ἀπώλεια τῆς ἐννοίας τῆς ἀληθείας» ἰσοδυναμοῦσα πρὸς «βαθὺ σκότος, βιθειαν σύγχυσιν καὶ διαστροφήν».

Ὁ «ἀληθῆς λόγιος» ἀντιθέτως, δὲν ἔχει «ἄλλον σκοπὸν ἐκτὸς τοῦ νὰ δατυπῶνῃ τὰς ἰδέας του καὶ νὰ περιγράφῃ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ὁποῖαν ἐγνώρισε, διὰ λόγου καὶ ἔργου... Τὸ πρόσωπόν του... αἴρεται εἰς τὴν τάσιν τὴν κατευθυνομένην πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας.. Ἡ ἰδέα τὸν κινεῖ ὁλόκληρον καὶ γίνεται κυρία ὅλων τῶν δυνάμεών του, πληροῖ ὁλόκληρον τὸν βίον καὶ τὰς προσπαθείας του».³⁾

Ἡ ζωὴ ὅμως καὶ ἡ δρασίς τοῦ Πλάτωνος ὡς καὶ τοῦ Fichte δὲν ἦτο ἀπλῶς εἰς τοὺς καθολικοὺς τῆς προσανατολισμοὺς προσδιωρισμένη ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς γνῶσιν, ὑπὸ τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ τάσις αὕτη δεσπόζει ἀκριβῶς καὶ τῆς θέσεως, τὴν ὁποῖαν λαμβάνουν οὗτοι ἀπέναντι τοῦ πολιτειακοῦ καὶ νομικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων.⁴⁾ Ὁ βίος οὗτος δὲν ἦτο δι' αὐτοὺς ἀπλῶς καὶ μόνον ὁ τόπος διὰ τὴν ἐκ-

1) Ernst Bergmann, Fichte der Erzieher zum Deutschtum Leipzig 1915 σελ. 15.

2) J. H. Fichte (υἱός), J. G. Fichtes Leben und Litterarischer Briefwechsel, II. 2 Aufl. Leipzig 1862, Bd II σελ. 221.

3) J. G. Fichte, über das Wesen des Gelehrten, 7. Vorl, Leipzig o. J. σελ. 141. Πρβλ. καὶ Bergmann, ἐνθ. ἀν. σελ. 153 καὶ ἐπόμενα.

4) Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὸ ψεῦδος παρὰ Πλάτων πρβλ. Kelse π. ἐνθ. ἀν. σελ. 108 καὶ ἐπ.

δήλωσιν τῆς πατριωτικῆς δράσεως, ἀλλ' ἦτο, κατὰ τρόπον ἐμφορτικὸν ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστημονικῆς, τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης καὶ γνώσεως.¹⁾ Ἐίπε ἐξαιρετικῶς χαρακτηριστικόν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κολοσσιαίου πολιτικο-φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος περὶ Πολιτείας ὑπάρχει τὸ ἐρώτημα «τί εἶνε δικαιοσύνη».²⁾ Καὶ ὑπάρχει τὸ ἐρώτημα τοῦτο, αὐτὸ τὸ «θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας του»³⁾ ἐν γένει, διατυπούμενον ὡς ἑξῆς. **Τοῦτο δ' αὐτό, τὴν δικαιοσύνην, πότερα τὴν ἀλήθειαν αὐτὴ φήσομεν εἶναι ἀπλῶς οὕτως καὶ τὸ ἀποδιδόναι, ἢν τίς τι παρὰ τοῦ λάβῃ . . . ;»⁴⁾** Δὲν εἶπε δὲ διήφορος καὶ ἡ ἀποψις τοῦ Fichte ὁ ὁποῖος εἰς τὴν περὶ Πολιτείας θεωρίαν του τοῦ 1813 δίδει ἐπίτηδες καὶ δεῦτερον τίτλον: «περὶ τῆς σχέσεως τῆς πρωταρχικῆς πολιτείας πρὸς τὸ Κρίτος τοῦ λόγου»⁵⁾ χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς ἐφηρμοσμένην φιλοσοφίαν καὶ εἶπε ὡς ἐκ τοῦτου πεπεισμένος ὅτι εἶνε ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ προτάξῃ λεπτομεροῦς ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: «τί εἶνε κατ' ἀρχὴν φιλοσοφία;»

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ συζήτησις περὶ πολιτείας καὶ δικαίου περιελήφθη εἰς τὸ εὐρὸν πλαίσιον, τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦν ἡ πλησίον πρὸς τὴν ἀλήθειαν εὐρισκομένη καὶ ἐνθερμος πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη, καθὼς καὶ ἡ ὑψηλὴ δλόκληρον τὸν κόσμον ἐπαπτεύουσα πνευματικότης, προσδίδει τὴν ὅλως ἰδιαιτέραν αὐτῆς σημασίαν εἰς τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας φιλοσοφίαν τόσον τοῦ Πλάτωνος ὅσον καὶ τοῦ Fichte, καθό-

1) Πρβλ. Anderlind (ἐνθ. ἀν. σελ. 103-4), ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁλόκληρος ἡ Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶνε κίρη ἐφηρμοσμένη μέθοδος.

2) Πρὸκειται περὶ τοῦ ἐρωτήματος τὸ ὁποῖον ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Immanuel Kant ἐθεώρησεν ἕξ ἴσου ἄλυτον, ὅπως καὶ τὸ ἐρώτημα «τί εἶνε ἀλήθεια». *Metaphysik der Sitten, Einleitung in die Rechtslehre* «Werke» Berlin 1922, Bd VII σελ. 30.

3) Kelsen ἐνθ. ἀν. σελ. 98. Πρβλ. καὶ σελ. 112 καὶ ἄπ. Πρβλ. Πλάτωνος Πολιτείαν 831 c.

4) Ἡ τόσον σπουδαία καὶ χαρακτηριστικὴ (Theodor Gomperz «Griechische Denker, 3 A. Leipzig 1912, Bd. II, σελ. 359, 352/353) ἀπάντησις τοῦ Σωκράτους «ποτὲ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς δίκαιον τὸ νὰ βλάψωμέν τινα» ἔτυχε μιᾶς ἐνδιαφερούσης διατυπώσεως παρὰ τῷ ἀμείψῳ μεθῆτι τοῦ Fichte, Karl Chr. Fr. Krause, ὅστις εἰς τὸ ἔργον του «System der Rechtsphilosophie» (Leipzig 1874 σελ. 207) ὑποστηρίζει τὴν ἀπόψιν, καθ' ἣν τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄλλος δὲν ἐκπληροῖ ὅ,τι εἶνε δίκαιον, δὲν δίδει καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ μὴν ἐκπληρώσωμεν ταῦτα.

σον ἐπιτρέπει ὅπως οἱ δύο παράγοντες πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ ἐμπειρικὴ ἐπαγωγή καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ καθαρὸς σχηματισμὸς τῶν ἐννοιῶν καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀπαγωγή, καταστῶσι ἰδιαίτερος καταφανεῖς τόσον κατὰ τὴν μεταξύ των ἀντίθεσιν ὅσον καὶ κατὰ τὴν μεταξύ των προσέγγισιν. Πλὴν τούτου ὅμως προσδίδει τὸ εὐρὺ τοῦτο πλαίσιον τῆς συζητήσεως μίαν ἐντελῶς ἰδιαίτεραν χίριν, ἰδίως, εἰς τὰ παλαιότερα ἔργα ἀμφοτέρων τῶν συγγραφέων. Ἐδῶ τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα τῆς διαμορφώσεως δὲν ἔχουν εἰς ἑτέρις τελείως συμβιβασθῆ, ἀλλ' ἴστανται πολλάκις ἀντιμέτωπα ἀλλήλων ἐν εἴδει δύο ἀντιπάλων διαμαχομένων δυνάμεων. Τὸ τοιοῦτον προσδίδει εἰς τὴν περιγραφὴν ἓν στοιχεῖον δυναμικῆς ζωῆς, ἓν εἶδος κυματισμοῦ, μῖς πρὸς τὰ πρόσω φροῦς καὶ κατόπιν ὀπισθοχωρήσεως πολὺ μᾶλλον παρὰ τὸ στοιχεῖον στατικῶς συνηρησμένου τινός, τοῦτ' ὕπερ ἴσως νὰ εἶνε ὁ λόγος δι' ὃν ὁ μὲν Πλάτων, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, ἐξέλεξε τὴν διαλογικὴν μορφήν,¹⁾ ὁ δὲ Fichte τὴν μορφήν τῆς ἀγορεύσεως, τῆς προσηρνήσεως, ἐπομένως τῆς συζητήσεως μὲ τὸν ἀκροατὴν ὁ ὁποῖος ναὶ μὲν δὲν ἐλάμβανεν ἐνεργὸν μέρος, ἀλλὰ ἐνήργει ὡς ἀντίπαλος.²⁾

Τὸ διαλογικὸν δυναμικὸν τοῦτο στοιχεῖον, τὸ καθαρῶς διαλεκτικόν³⁾, ἐνισχύεται εἰς τὰ παλαιότερα ἔργα τῶν δύο σοφῶν καὶ ὑπὸ ἑνὸς ἀκόμη παράγοντος, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν βίαν του ὄχι εἰς τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον των, ἀλλ' εἰς προσωπικὴν καθαρῶς ἰδιότητα. Καὶ τῶν δύο αὐτῶν ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι διαπνέεται ὄχι μόνον ἀπὸ μίαν ὀξεῖαν πολεμικὴν αἰτίαν ἀπέναντι τοῦ φιλοσοφοῦντος κόσμου τῆς ἐποχῆς των, «ἐναντίον τῆς ἐλλείψεως πειθοῦς καὶ ὑπὲρ τῆς πειθοῦς»,⁴⁾ ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἀκόμη ἀπὸ ἓνα ὁμοιον θαυμασμόν, πλήρη βαθέως σεβασμοῦ, πρὸς τοὺς διδασκάλους των.

Εἰς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι αὐτῶν διεδραμάτισε σημαντικὸν μέρος ἡ σχέση τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν φιλόσοφον διδάσκαλον καὶ

5) (ἐκ προηγ. σελ.) «Die Staatslehre» Leipzig 1912 σ. 1 Πρβλ. καὶ Windelband Fichtes Idee des Deutschen Staates. Tübingen 1921 σ. 7.

1) Windelband «Platon» σελ. 89 ἐπ.

2) Πλὴν ἄλλων τὸν ἤδη μνημονευθέντα διάλογον «ὁ πατριωτισμὸς καὶ τὸ ἀντίθετόν του».

3) Περὶ τούτου Kelsen «Die Platonische Gerechtigkeit» σελ. 113 ἐπ.

4) Medicus «J. G. Fichte». Βερολίνον 1905 σελ. 10.

ἀρχηγόν, καὶ τὸ τοιοῦτον ἰσχύει ὅλως ἰδιαίτερος ὅσον ἀφορᾷ τὰς μελέτας αὐτῶν περὶ τῆς πολιτείας καὶ τὸ δίκαιον. Τὸ ὅτι ὁ πολιτικὸς μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Σωκράτους, ὁ θάνατός του ἕνεκα τῆς «πίστεως» αὐτοῦ πρὸς τὸ «μεγαλεῖον τοῦ δικαίου»,¹⁾ ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ διὰ τὸν Πλάτωνα «μιᾶς θρησκευτικῆς σχεδὸν πράξεως πρὸς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης καὶ εὐλαβείας» τὸ συνεπέρανεν ὁ Windelband²⁾ καὶ ἐξ ἄλλων ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τοὺς πλείστους τῶν παλαιότερων διαλόγων παρίστατο οὗτος ὡς «διευθύνων» τὴν συζήτησιν. Διότι ἡ θέσις του αὐτοῦ δὲν ἦτο πράγματι ἄλλο τι εἰ μὴ ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἐκιδρύσεως τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ μαθητοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἔρευναν ἔδωκε τὴν μορφήν αὐτόχρομα προσωπικῆς ἐξηγήσεως μετὰ τοῦ διδασκάλου. Ἀλλὰ κάτι παρόμοιον ἰσχύει καὶ διὰ τὸν νέον Fichte—ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἔχει τὴν ἴδιαν ἔντασιν—ὡς πρὸς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν διδάσκαλόν του Immanuel Kant, «τὸν ὁποῖον ὀλόκληρος ἡ Εὐρώπη σέβεται, ἀλλὰ τὸν ὁποῖον κανεὶς ἄνθρωπος εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην δὲν τὸν ἀγαπᾷ ὅσον ἐγώ».³⁾ Ἐκεῖνο ποὺ «ποθεῖ» ὁ Fichte εἶπε «ναῖ ἔχη πάντοτε τὴν εὐτυχίαν» αἱ ἰδιαίτεράι του πεποιθήσεις νὰ πλησιάζουν πρὸς τὰς τοῦ Kant τοῦ πρώτου ἐκ τῶν σοφῶν.⁴⁾ Πῶσον πράγματι ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του ὁ Fichte ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι τὸ «Δοκίμιον κριτικῆς πάσης ἀποκαλύψεως» (Versuch einer Kritik aller Offenbarung) δημοσιευθὲν ἄνωνύμως εἰς τὰ 1792, ἐθεωρήθη γενικῶς ὡς

1) Max Alsbach: Der Prozess des Sokrates, Mannheim Berlin-Leipzig 1926. σελ. 29.

2) Platon σελ. 18.

3) Johann Gottlieb Fichtes Leben u. litterarischer Briefwechsel Bd II σελ. 148 καὶ Bd I σελ. 135. Εἶπε ἀληθῆς ὅτι ἡ σχέσις αὕτη ὑπέστη κάποιαν οὐχὶ ὠραίαν ἀλλοίωσιν, ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐριδος περὶ τὴν ἀθεΐαν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Kant ἐκήρυξε τῇ 7 Αὐγούστου 1799 τὴν ἐπιστημολογίαν τοῦ Fichte ὡς «ἐντελὸς ἀστήρικτον σύστημα» (*Erga Bd VIII Σελ. 515)· κατόπιν τοῦτου εἰς μίαν ἰδιωτικὴν ἐπιστολὴν τῆς 28 7)βρίου 1799 (Leben u. litterarischer Briefwechsel Bd. II σελ. 276) τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ Fichte ἕνα «Dreiviertelkopf». Πάντως ἡ σκέψις τοῦ Fichte παρέμεινε μέχρι τέλους μία ἐξήγησις ἀπέναντι τοῦ Kant. (Ἰδιαίτερος ὠραία περιγράφεται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ferdinand Lassalle «Die Philosophie Fichtes» ἐν. Gesammelte Reden und Schriften, Berlin 1919 Bd. 1, ἰδίᾳ σελ. 128 ἐπ.

4) Leben u. litterarischer Briefwechsel, ἐνθ. ἀν. Bd. II σελ. 157.

ἔργον τοῦ Kant. Ὁ βιβλιοκριτὴς ἐνὸς ἐκ τῶν σπουδαιότερων ἐπιστημονικῶν φύλλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γράφει τὰ ἑξῆς: «Καθένας ποῦ θὰ ἐδιάβασε τὸ μικρὸν . . . σύγγραμμα . . . τοῦ φιλοσόφου τῆς Καινιξβέργης, θὰ ἀνεγνώρισε ἀμέσως τὸν ὑπέρτερον συγγραφέα τοῦ ἔργου ἐκείνου».¹⁾

Ἄκριβῶς ἡ περὶ δικαίου θεωρία τοῦ Kant ἦτο τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἰδιάζοντος θαυμασμοῦ τοῦ Fichte²⁾ Τὸ ἔργον τοῦ Fichte ἢ «Grundlage des Naturrechts» (Τὰ θεμέλια τοῦ φυσικοῦ δικαίου) τοῦ ἔτους 1796³⁾ περιέχει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του ἔκθεσιν «περὶ τῆς σχέσεως τῆς σημερινῆς θεωρίας τοῦ δικαίου πρὸς τὴν τοῦ Kant», ἐν τῇ ὁποία πολλαχῶς τονίζεται ἡ «πλήρης συμφωνία» ἀμφοτέρων ὡς πρὸς τὰ κύρια σημεῖα, ὃ δὲ Kant⁴⁾ φέρεται ἐκφράσας τὴν «ἰδιαιτέραν αὐτοῦ εὐχαρίστησιν» «ὅτι ἡ περὶ δικαίου θεωρία μου (του) ἔτυχε τῆς ἐπιδοκιμασίας σας». Ὡς ἐκ τούτου πράγματι εἶνε δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν, ὅπως συμβαίνει τοῦτο καὶ διὰ πλείστους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος ἐν σχέσει πρὸς τὸν Σωκράτην, ὅτι ἡ περὶ δικαίου θεωρία τοῦ Fichte τοῦ ἔτους 1796 ἀποτελεῖ ἐν μεγάλῳ μέτρῳ καθορισμὸν τῆς θέσεώς του ἐναντι τῆς θεωρίας τοῦ διδασκάλου του.

Ἡ ιδιότης αὕτη, ὡς προσωπικὴ ἐξήγησις, καθιστᾷ βαθύτερον καὶ ἰσχυρότερον, κατὰ τὴν ἐμφάνισιν ὅλων τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἔργων, τὸν παράγοντα τῆς δυναμικῆς ζωῆς καὶ τῆς διαλεκτικῆς προωθήσεως καὶ ὁπισθοχωρήσεως, καὶ καθιστᾷ ἀκριβῶς τὸ φυσικὸν δίκαιον τοῦ 1796 τοῦ Fichte, ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου διαλόγους τοῦ Πλάτωνος τῆς παλαιότερας ἐποχῆς, πρότυπα τοῦ συγγραφικοῦ τούτου εἴδους.

1) Medicus, J. G. Fichte ἐνθ. ἀν. σελ. 21.

2) Ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν σχέσιν τῶν ἐκατέρωθεν κυριωτέρων συγγραμμάτων περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου πρβλ. Darmstädter «Die Grenzen der Wirkksamkeit des Rechtsstaates», Heidelberg 1980 Σελ. 516.

3) Τώρα Leipzig 1608 σελ. 15.

4) Leben u. litterarischer Briefwechsel» ἐνθ. ἀν. Bd II σελ. 159.

II

Ὁ σχηματισμὸς τῶν ἐννοιῶν παρὰ Πλάτωνι καὶ Fichte

Τὸ δυναμικὸν καὶ διαλεκτικὸν στοιχεῖον εἰς τὰ παλαιότερα ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Fichte δὲν προσδίδει μόνον χάριν εἰς τὴν περιγραφὴν, ἀλλὰ κέκτηται καὶ μεγάλην πραγματικὴν σπουδαιότητα διὰ τὸ περιεχόμενόν των. Καθορίζει, ὡς ὑπενέχθημεν ἤδη, καὶ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν των. Ἡ περὶ τῶν ἐννοιῶν θεωρία ἐξηλίχθη, διὰ τὸν Πλάτωνα, 1) κατὰ τὰς συζητήσεις του μετὰ τὸν Σωκράτην. Διὰ τὸν Σωκράτην ἡ θεωρία τῶν ἐννοιῶν εἶχε κατεύθυνσιν ἠθικὴν καὶ κοινωνικοπολιτικὴν· ἡ κεντρικὴ αὐτοῦ σκέψις ἦτο πῶς ἡ βούλησις καὶ ἡ πράξις θὰ εἴνε ἐνάρετοι, δι' ἣ καὶ ἐθεώρει ὡς τὸ σπουδαιότατον καθήκον του νὰ ἐξετιάζῃ τὸ θέμα τοῦτο ἀπὸ γενικῶν ἀπόψεων. Ἡ ἐπιτῆ βίασι τῶν ἐννοιῶν γνώσις ἐπρόκειτο νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ἀπόψεων τούτων. Διὰ τὸν Πλάτωνα καταλαμβάνει ἐν τῷ σχηματισμῷ τῶν ἐννοιῶν τὴν πρώτην θέσιν ἡ γνωσιολογικὴ ἀποψις, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔπαυσεν οὗτος ἀμέσως καὶ νὰ ἀσχολῆται μετὰ τὴν θεωρητικὴν ἠθικὴν. 2) Τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ ἤδη διὰ τὴν Πλατωνικὴν ἐννοιαν ἓν στοιχεῖον διαλεκτικῆς καὶ δυναμικῆς διατάσεως (Spannung).

Ἡ τοιαύτη διατάσις ἐνετάθη ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γνωσιολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Πλάτωνος ἐκρυπτεν ἐν ἑαυτῇ καὶ ἄλλα στοιχεῖα διατάσεως. Ἐν τοιοῦτον προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι συμπεριλαμβάνετο ἐν τῇ ἀφηρημένῃ ἐννοίᾳ τὸ ἀφηρημένον γενικὸν καὶ τὸ συγκεκριμένον ἐμπειρικόν, καθόσον ἡ τοιαύτη συμπερίληψις ἔφερε τὸν Πλάτωνα εἰς «τὴν ὑποθετικὴν ἐξέτασιν τῶν ἐννοιῶν», ἡ ὁποία σκοπὸν θὰ εἶχε νὰ ἐλέγξῃ τὴν χρησιμότητα καὶ βεβαιότητα μιᾶς διὰ τῆς διανοίας κτηθείσης ἐννοίας, ἀναλόγως τῆς ὀρθότητος τῶν ἐμπειρικῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα θὰ προήρχοντο ἐξ αὐτῆς. Ἰλλήν τούτου τὸ γε-

1) Ἐν τοῖς ἐπομένοις προσβλ. Windelband «Platon» σελ. 64 ἐπομ. Windelband «Über Sokrates» ἐν «Prologien» 4. A. Tübingen 1911 Bd. I. σελ. 55 ἐπομ. Gomperz «Griechische Denker» Bd. II σελ. 283 ἐπ. Aufrethub «Platons Politeia . . . » σελ. 117 ἐπ.

2) Gomperz «Griechische Denker» Bd. II σελ. 284.

νικώτερον καὶ τὰ γένη περικλείον στοιχεῖον, ὅπερ εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἔχει παρὰ Πλάτωνι διττὴν σημασίαν. Ἐφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἐννοία περιλαμβάνει εἰς μίαν ἐνότητα τὰ γνωρίσματα, τὰ ὅποια εἶνε κοινὰ εἰς ὅλα τὰ ἀντίτυπα ἐνὸς γένους· ὡς ἐκ τούτου περιλαμβάνει αὕτη πράγματι ἐν ἑαυτῇ πᾶν ὅ,τι πρέπει ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ ἀνήκη εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντίτυπα, διὰ τὸ εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῶν ὡς ἀντίτυπα αὐτοῦ τοῦ γένους. Ἡ ἐννοία ὁμῶς εἶνε ἐκτὸς τούτου καὶ ἰδέα. Ὡς τοιαύτη ὁμῶς δὲν ἴσταται ἀπέναντι τῶν πραγματικῶν καθ' ἕκαστον ἀντικείμενων ὡς τὸ σύνολον τῶν πραγματικῶν γνωρισμάτων αὐτῶν, ἀλλὰ ἀποτελεῖ δι' αὐτὰ τὸν γνώμονα, τὸν κανόνα μιᾶς ἀφθάστου τελειώσεως καὶ τελειοποιήσεως. Δεικνύει πῶς πρέπει νὰ εἶνε τὰ ἀντικείμενα διὰ νὰ ἀνταποκριθῶν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ἃς θὰ διατυπώσῃ μιὰ ἀπόλυτος ὄντοτης, ἐνῶ τὰ καθ' ἕκαστον ἀντικείμενα εἶνε πράγματι μόνον ἀτελεῖς ἀπομιμήσεις,¹⁾ καὶ οὐδέποτε τέλει ἀποδόσεις τῶν ἐννοιῶν· ὁμοιάζουν πρὸς αὐτάς, δὲν εἶνε ὁμῶς καὶ ἴσα πρὸς αὐτάς. Ἡ δυαδικὴ λοιπὸν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὅποια ἔχει σημασίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν, ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ πολλαπλῆν διάτασιν,²⁾ πρῶτον τὴν μεταξὺ νοήσεως καὶ αἰσθήσεως, δεύτερον τὴν μεταξὺ θεωρητικῆς γνώσεως καὶ ἐνεργοῦ βουλήσεως καὶ τέλος τὴν μεταξὺ κατανοήσεως τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ θεωρίας τῆς ἰδεώδους ὄντοτης.

Ὅμοιαι διατάσεις εἶνε καταφανεῖς καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ Fichte, αἱ ὅποια παρ' αὐτῷ ἔχουν ὡς αἰτίαν τὴν ἐνδομύχως συντελουμένην συζήτησιν τοῦ Fichte πρὸς τὸν διδάσκαλόν του Immanuel Kant. Ἡ περὶ τῶν ἐννοιῶν θεωρία τοῦ Kant εἶνε οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἐπαναστατικῆς αὐτοῦ ἐπιροῆς ἐπὶ τῆς σκέψεως τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Kant διακρίνει αὐστηρῶς μεταξὺ «ἐπο-

1) Ὁ δῆμιος οὗτος εἶνε ἡ ἀφετηρία διὰ τὴν πολλάκις κατακριθεῖσαν «παραγνώρισιν τῆς σημασίας τῆς ἀτομικότητος» ἀπὸ μέρους τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὅποια ἐπιρέαση καὶ τὴν κοινωνικὴν του φιλοσοφίαν. E Zeller, «Der platonische Staat in seiner Bedeutung für die Folgezeit» ἐν Historische Zeitschrift. Bd. I. σελ. 113.

2) Ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα διαλεκτικὰ στοιχεῖα ἐν τῷ σχηματισμῷ τῶν ἐννοιῶν τοῦ Πλάτωνος πρὸβλ. Windelband «Platon» σελ. 73 ἐπ.

πτείας και έννοιας».) «Ἐκείνη ἀναφέρεται ἀμέσως εἰς τὸ ἀντικείμενον καὶ εἶνε ἐκάστοτε μία, ἐνῶ ἡ τελευταία ἀναφέρεται ἐμμέσως, διὰ μέσιν ἑνὸς γνωρίσματος κοινοῦ, εἰς πλείονα ἀντικείμενα». «Τὸ συνειδὸς εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συνενώνει εἰς μίαν παράστασιν τὸ ποικίλον ὅπερ διαδοχικῶς ἐπωπτεύσαμεν.»²⁾ «Ἐκ τῆς διανοίας λοιπὸν πηγάζουν αἱ έννοιαι».) Αἱ έννοιαι θεμελιούονται ἐπὶ τῆς αὐτενεργείας τῆς σκέψεως καθ' ὃν τρόπον καὶ αἱ ἐποπτεῖαι τῶν αἰσθήσεων ἐπὶ τοῦ δεκτικοῦ τῶν ἐντυπώσεων».)³⁾ Βεβαίως «αἱ λογισμοὶ χωρὶς περιεχόμενον εἶνε κενοί», ἀλλὰ καὶ ἀντιστρόφως «αἱ ἐποπτεῖαι χωρὶς έννοίας εἶνε τυφλαί».)⁴⁾ Βλέπομεν συνεπῶς ὅτι καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν έννοιῶν τοῦ Καντ εἶνε ἤδη καταφανὲς τὸ στοιχεῖον δυναμικῆς διατάσεως· ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ἡ λειτουργία, ἡ αὐτενεργεία τῆς διανοίας, ἡ ὁποία προσπαθεῖ διὰ μέσου τῶν έννοιῶν νὰ καταστῇ κυρία τῶν ἀντικειμένων ὡς συγκεκριμένων καὶ ἀτομικῶς ὠρισμένων ὄντων, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ ποικίλον τῆς αἰσθήσεως, τὸ ὁποῖον, ὡς εἶδος παθητικῆς ἀντιστάσεως, ἀνεργεῖ κατὰ τῆς τοιαύτης κυριαρχήσεως.

Ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος ἐμφανίζεται πλέον παρὰ τῷ Fichte, «τῷ γνησίῳ ἤρωϊ τοῦ πνεύματος»,⁵⁾ ὑπὸ τὴν τύπον τοῦ μεγαλειώδους καὶ ἐπιβλητικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, μεταξὺ ἐγὼ καὶ μὴ ἐγὼ, ἀγῶνος ὃ ὁποῖος διήκει δι' ἅλου τοῦ κόσμου, τὸν κατατέμνει μέχρι τῶν ἐλαχίστων αὐτοῦ λεπτομερειῶν εἰς τεμάχια καὶ ἐκ τούτων κατόπιν, οἶονεῖ ἐκ τοῦ μηδενός, τὸ πρῶτον διαμορφώνει δημιουργικῶς καὶ συνθέτει αὐτόν.) «Ἡ δημιουργικὴ αὕτη προῖξις εἶνε ἀκριβῶς ἡ γνῶσις ἡ ἀποτελοῦσα τὴν βάσιν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν έννοιῶν, εἶνε ἡ προῖξις τῆς γνώσεως, εἶνε ἡ ἐνέργεια τῆς κατανοήσεως».)⁶⁾ «Ἡ «ἐνεργὸς προῖξις» (Tathandlung) αὕτη εὐρίσκειται εἰς τὴν βάσιν παντὸς συνειδητοῦ, καθιστᾷ τὸ πρῶτον δυνατὸν τὸ συνειδὸς».)⁷⁾ Τὸ

1) Κριτ. τοῦ Καντ. Λόγου «Riga 3 έκδ. 1790 σελ. 817 Ernst Cassirer: Kants Leben u. Lehre» Berlin 1928. Σελ. 188 ἐκ. Bruno Bauch: Immanuel Kant» 2 ε. Berlin — Leipzig, 1921 Σελ. 152 ἐκ.

2) 1 έκδ. Riga 1781 σελ. 103. — 3) 2 έκδ. σελ. 33.

4) Ἐνθ' ἄν. σελ. 93. — 5) Ἐνθ' ἄν. σελ. 75.

6) Karl Joël «Wandlungen der Weltanschauung» Bd. 2 Tübingen 1931 σελ. 177 ἐκ.

7) Ernst Bergmann «Fichte» σελ. 21.

8) Medicus «J. G. Fichte ἔνθ' ἄν. σελ. 60. 9) Ἐνθ' ἄν. σελ. 90.

ἔγὼ δημιουργεῖ τὸ μὴ-ἔγὼ διὰ τὴν ἀποκτῆσιν συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του ὡς ἐγώ». 1) Τὸ δημιουργεῖ ὁμοίως ὡς καὶ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξαφανισθῆ, διότι πᾶν τὸ «μὴ-ἔγὼ» ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ λυτέου προβλήματος· τὸ εἰς τὸ ἔγὼ ἀντιτιθέμενον εἶνε τι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπερνικηθῆ. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τούτου εἶνε δυνατὴ διότι μόνον ἐντὸς τοῦ ἔγὼ ὑπάρχει περιεχόμενον· τὸ μὴ-ἔγὼ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ περιεχόμενον. 2) Ἐὰν ὁμοίως ὁ εἰς τὴν γνῶσιν ἀνήκων σχηματισμὸς ἐννοιῶν ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον ἐνὸς δέοντος, τὸ ἀντικείμενον ἐνὸς λυτέου προβλήματος, τότε προκύπτει ἀμέσως ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν καὶ τῆς ἠθικῆς, τῆς «ἠθικῆς τῆς ἐλευθερίας» κατὰ Fichte. Τὴν «ἠθικὴν ἐλευθερίαν» βλέπει ὁ Fichte μόνον ἐκεῖ ὅπου τὰ ἀντικείμενα, δηλαδὴ τὸ μὴ-ἔγὼ, δὲν εἶνε πλέον ὁ προσδιοριστικὸς λόγος τῶν πράξεών μας, ἀλλὰ μόνον τὰ ὕλικά μέσα αὐτῶν. 3) «Ὁ κόσμος ἡμῶν εἶνε τὸ αἰσθητοποιημένον ὕλικόν τοῦ καθήκοντός μας», εἶνε ἡ ἔκφρασις τῆς ἐπιβαλλομένης ὑπεροχῆς τοῦ ὑποκειμένου ἐναντι τῆς ἀναγκαιότητος, εἶνε ἡ ἐπίγνωσις ὅτι ἡ ἀναγκαιότης εἶνε ἀπλῶς προῖόν τῆς ἐλευθερίας. 4) Ἡ ἐννοια διὰ τὸν Fichte ἔχει τὴν σημασίαν μιᾶς «ἀπολύτως ἐλευθέρου, πραγματικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς δυνάμεως». 5) Διὰ τὸν Fichte δὲν ἔχει σπουδαιότητα κυρίως τὸ προῖόν· ἡ ἐννοια, ἀλλ' ἡ ἐλευθέρου δημιουργικὴ ἐνέργεια· τὸ ἐννοεῖν. Ἐννοεῖν ὁμοίως ἢ συλλαμβάνειν ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ὄχι μόνον τὸν τρόπον καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἐποπτείας, τῶν δεδομένων, τοῦ μὴ ἐγώ, τὸν τρόπον καθ' ὃν ὑπερνικᾷ τὴν ἀντίστασίν των καὶ κυριαρχεῖ αὐτῶν, ἀλλὰ εἶνε ταῦτοχρόνως καὶ τὸ ἠθικῶς πρακτέον ὡς «ἀπόλυτος ἐνέργεια». 6)

Καθ' ὁμοίον ἄρα τρόπον μετέχουν, τὸσον παρὰ τῷ Fichte ὅσον καὶ παρὰ τῷ Πλάτῳ, εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης καὶ αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς, ὡς στοιχεῖα δυναμικῆς διατάσεως. Ἐκ τούτου ὁμοίως ἐξηγεῖται ἀμέσως τὸ ὅτι ὡς

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 92.— 2) Ἐνθ. ἀν. σελ. 9.— 3) Ἐνθ. ἀν. σελ. 132.

4) Ἐνθ. ἀν. σελ. 74.

5) Nachgelassene Werke III σελ. 14.

6) M. dieus «Fichte», Ἐνθ. ἀν. σελ. 132.

πεδίων διὰ τὴν δοκιμασίαν καὶ διὰ τὴν ἐπαλήθευσιν τῆς ἀπόψεως ταύτης, προτιμῶσι καὶ οἱ δύο τὴν θεωρίαν περὶ δικαίου καὶ περὶ πολιτείας. Καὶ πράγματι νομίζομεν ὅτι εἶνε δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ πεδίων τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ ὅποιον, καθ' ὅμοιον τρόπον, νὰ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὸν ἐννοιολογικὸν σχηματισμὸν ἢ ὑπερνίκησις τῶν πλέον ἑτερογενῶν στοιχείων, τῆς καθαρᾶς ἐποπτικῆς γνώσεως καὶ τῆς διαμορφωτικῆς ἐνεργείας τῆς σκέψεως, τῆς πάλης μεταξὺ δυνάμεων τῆς φύσεως καὶ ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, τῆς συναρμοσθητικῆς ἐξωτερικῆς βίας καὶ ἠθικοῦ δέοντος, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τοῦτο τὸ θεωρητικὸν πεδίων. Ἀκριβῶς ἐδῶ ἐγκρίεται ἡ ὀριζικῶς διαφορητικὴ στάσις τοῦ ἕξωθεν θεωμένου παρατηρητοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὃ ὁποῖος ἵσταται ἐντὸς τῶν δημιουργημένων μορφῶν πολιτείας καὶ δικαίου καὶ ἔχει καταληφθῆ ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐν τῇ βιώσει τούτων τὴς διαμορφώσῃ· διὰ τὸν λόγον ὅμως τοῦτον καὶ τόσος ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ἐπέλθῃ σύγχυσις καὶ ἀφομοίωσις αὐτῶν τῶν δύο ἀπόψεων. Ἀκριβῶς ἐδῶ οἱ ἀντικειμενικοὶ σχηματισμοὶ πολιτείας καὶ δικαίου καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν παράγωγα, θεωροῦνται ἄλλοτε μὲν ὡς εἶδος φυσικῶν δυνάμεων, ἄλλοτε ὡς ἠθικαὶ ἀξιώσεις, ἄλλοτε ὡς μορφὰ ἐξαναγκασμοῦ ἰδίου εἶδους, ἄλλοτε πάλιν ὡς μίκτὰ προϊόντια τῶν διαφορῶν τούτων παραγόντων.¹⁾

Κατόπιν τούτων δὲν εἶνε ἀξίον ἀπορίας ὅτι οἱ δύο ἐπιστήμονές μας ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου, συνιέγουν σπουδαιότατα καὶ θεμελιώδη συμπερίσματα ἐν σχέσει πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐκθέτουν ταῦτα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν περὶ ἐκείνων πραγματείας των. Τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀληθὲς πρὸ παντὸς διὰ τὴν παρομοίωσιν τοῦ σπηλαίου²⁾ ἣτις ἀποτελεῖ μίαν τῶν μεγαλειτέρων καὶ τῶν προξενουσῶν τὴν πλέον βιθελίαν ἐντύπωσιν σκέψεων τοῦ Πλάτωνος. Ἡ περιγραφή αὕτη μῖς δεικνύει τὸν ἄνθρωπον εἰς μίαν

1) Περὶ τοῦ προβλήματος τῆς μεθοδολογίας ἐν τῇ δικαίᾳ ἰδ. Radbruch «Rechtsphilosophie 3 ἔκδ. Leipzig 1932 σελ. 6 ἔπ., Leibholz «Begriffsbildung im öffentlichen Recht ἐν «Blätter für die Deutsche Philosophie» «Tom. 5, 1931 σελ. 175 ἔπ., Barna Horvath «Rechtssoziologie» 1931, σελ. 36.

2) Ἐν τοῖς ἐπομ. πρβλ. Anderhab «Platon's Politien» σ. 171 ἔπ. Ernst Hoffmann «Der pädagogische Gedanke in Platons Höhlengleichnis» ἐν Arch. für Gesch. der Philosophie tom. 40 Berlin 1931, σελ. 47 ἔπ.

ὑπόγειον κατοικίαν μὲ μακρὰν πρὸς τὰ ἄνω εὐρισκομένην εἴσοδον, ὅπου ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν του παρέρχονται σκιαί, κινούμεναι ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοίχου ὡς ἐκ τῆς ἐνεργείας φωτεινῆς ἀνταυγείας πιπτούσης ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἀπεικόνις τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς νοήσεως.

Τὸ ὅτι ἡ παρομοίωσις αὕτη ἐκτίθεται ἀκριβῶς εἰς τὸ σπουδαιότερον σύγγραμμα τοῦ Πλάτωνος περὶ φιλοσοφίας τῆς πολιτείας,¹⁾ καὶ ἤδη ἐκεῖ ἐμφανίζεται, λόγῳ τῆς τοποθετήσεώς της εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐβδόμου βιβλίου, ὡς τελικὸν σημεῖον καὶ κορύφωμα, εἶνε γενοῦς τοῦ ὁποίου τὰς ἀναποτρέπτους συνεπείας θὰ ἐννοήσωμεν καὶ θὰ παραδεχθῶμεν, ἐὰν συμφωνήσωμεν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα. Ἐντελῶς ἀνάλογοι εἶνε, καίτοι ἴσως δὲν προξενοῦν τόσον μεγάλην ἐντύπωσιν, αἱ θαυμάσιαι λέξεις ἐν σχέσει πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν, αἱ εὐρισκόμεναι παρὰ τῷ Fichte ἐν τῇ «Γενικῇ εἰσαγωγῇ», ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ 1813²⁾ ὡς ἐφηρμοσμένην φιλοσοφίαν, λέξεις αἱ ὁποῖαι φαίνονται ὡς μία παράφρασις τῆς παρομοιώσεως τοῦ σπηλαίου: Γνώσις εἶνε ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄντος (Seinsgottes) . . . γνώσις ἡ ὁποία γεννᾷ τὴν γένεσιν ἐξ ἑαυτῆς· εἰκὼν τῆς αἰωνίως δημιουργούσης ἐλευθερίας. Ἡ δημιουργικὴ βούλησις, ὑψηλὰ αἰωρουμένη, μὲ τοὺς νόμους της τοὺς αἰωνίως διὰ καθαρῶν ἐννοιῶν ἐκφραζομένους—αὐτὸ εἶνε τὸ Σύμπαν . . . Εὐρίσκεται ἀπολύτως μόνον ἐν τῷ προτύπῳ, ὃν οὐδέποτε, ἀλλὰ πάντοτε ὀφείλον νὰ γίνῃ . . . Εἰκὼν ἐνὸς Σύμπαντος Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀπολύτου ὄντος, ποτὲ ὅμως αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύμπαν . . . ».

Μὲ ἀπόλυτον ὅμως σαφήνειαν θὰ καταδειχθῇ ἡ δυναμικὴ καὶ διαλεκτικὴ διάταξις τοῦ ἐννοιολογικοῦ σχηματισμοῦ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ὡς καὶ ἡ ὁμόφωνος στάσις τῶν ἡμετέρων συγγραφέων ἀπέναντι αὐτῆς, ἐὰν ἤδη στραφῶμεν καὶ ἐξετάσωμεν τὴν πλέον χαρακτηριστικὴν ἀμφοτέρων τούτων ἐκδήλωσιν· πῶς δηλονότι περιγράφουν τὴν προσωπικότητα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός. «Ἐὰν δὲν γίνω-

1) «Politeia» σελ. 269 ἐπ. Theodor Gomperz «Griechische Denker» τομ. 2. σελ. 387 ἐπ.

2) Ἐνθ. ἀν. σελ. 22)3.

σιν οἱ φιλόσοφοι βασιλεῖς», διακηρύττει ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνος,¹⁾ «ἢ οἱ σήμερον λεγόμενοι βασιλεῖς καὶ κυρίαρχοι δὲν ἀσχοληθούνην εἰλικρινῶς καὶ σοβαρῶς μὲ φιλοσοφίαν καὶ συμπέσουν ἐπὶ ταυτῶ ταῦτα δύο ταῦτα, πολιτικὴ δύναμις καὶ φιλοσοφία... δὲν θὰ τελειώσουν ποτὲ αἱ δυστυχίαι οὔτε διὰ τὰς πολιτείας... οὔτε καὶ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος γενικῶς». Φιλόσοφοι ὅμως εἶνε οἱ «ἀγαπῶντες τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀλήθειαν»· ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι «ἐπιλαμβάνονται τῆς μαθήσεως μὲ ὄρεξιν χωρὶς ποτὲ νὰ χορτάσουν». Ὁ Fichte ὅμως προσθέτει εἰς ταῦτα: ²⁾ «Ἐὶς τὸ δικαίωμα νὰ εἶνε κυρίαρχος ἔχει ἡ ἀνωτάτη ἀνδρική διάνοια»· τουτέστιν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ὀρθώτερον παντὸς ἄλλου ἐννοεῖ τὸν αἰώνιον νόμον τῆς ἐλευθερίας, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ του ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ λαοῦ του». Τὴν ἀπόδειξιν ὅμως τῆς διανοίας αὐτῆς «τὴν παρέχει ὁ ἀληθὴς διδάσκαλος»³⁾ ὁ ὁποῖος πράγματι ἀναπτύσσει τὴν συνήθη διάνοιαν τῶν ἄλλων... Διὰ νὰ εἶνε κατὰ ταῦτα δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ εἰς τινὰ λαὸν εἰς δυνάμενος δικαίως νὰ θεωρηθῇ ἄρχων, εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸν λαὸν τοῦτον διδασκαλοὶ καὶ μόνον μεταξὺ αὐτῶν θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐκλεγῇ ὁ ἄρχων».

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἔχουν τοποθετήσῃ, τόσον ὁ Πλάτων ὅσον καὶ ὁ Fichte, τὴν προσωπικότητα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός· ἐν μέσῳ τῆς δυναμικῆς - διαλεκτικῆς διατάσεως, ἥτοι μεταξὺ θεωρητικῆς γνώσεως καὶ ἐνεργοῦ βουλήσεως τῆς τόσον χαρακτηριστικῆς εἰς τὰς περὶ φιλοσοφίας τοῦ δικαίου ἐννοίας· αὐτῶν. Τὸ κύριον μέλημα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός εἶνε νὰ πληρώσῃ περιεχομένου τὰς περὶ δικαίου καὶ πολιτείας ἐννοίας αὐτοῦ ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῆς δεδομένης αὐτῷ ἐποπτείας τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ τῶν συγκεκριμένων αὐτῆς κατ' ἕκαστον δεδομένων. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀρκεσθῇ νὰ θεωρήσῃ τὴν πραγματικότητα ταύτην, τὰς ὑπαρχούσας κατ' ἕκαστον πολιτειακὰς καὶ νομικὰς καταστάσεις, ὡς κατὰ τὸ ἀναπόρρευκτον καὶ ὀριστικῶς καθ' ὁρισμένον,

1) «Politeia» σελ. 213, 216, 221 ἐπίσης καὶ «Symposion» «Erischische Denker», Τομ. II σελ. 382.

2) «Die Staatslehre», σελ. 76, 80/1.

3) Ὅτι καὶ εἰς τὸν φιλόσοφον τοῦ Πλάτωνος ὡς πολιτικὸν ἀνδρα ἦτο αὐτονόητος ἡ ὑπαρξὶς τοῦ παιδαγωγικοῦ στοιχείου, δὲν χρεῖται ἀποδείξεως. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ «διδασκόντος» τῆς παιδείας· εἰς τοὺς «Νόμους» τοῦ Πλάτωνος βλ. Windelband «Platon», σελ. 169.

καὶ νὰ ὑποταχθῆ εἰς τὴν στατικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Τὸ ἐν τῷ σχηματισμῷ τῶν ἐννοιῶν ἐνυπάρχον δυναμικὸν στοιχεῖον τῆς ἐνεργοῦ πράξεως κέκτηται ἰδιαιτέραν βαρύτητα παρὰ τῷ φιλοσόφῳ πολιτικῷ ἀνδρὶ. Ἔργον του εἶνε νὰ διαμορφώσῃ καὶ αὐτὸς τὴν πραγματικότητα ταύτην συμφῶνως πρὸς ἐννοίας, ἰδίᾳ δὲ εἶνε ἀνάγκη ἢ διαμόρφωσις αὕτη νὰ πραγματοποιηθῆ ὄχι μόνον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν εἰς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα ἐκδηλουμένων πραγματικῶν, ἐμπειρικῶν τάσεων, ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ κυρίως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ κανόνος τῆς ἰδεώδους τελειώσεως καὶ τελειοποιήσεως.) Ἡ δράσις του σημαίνει κρίσιν μεταξὺ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἰδεώδους ὄντοτητος. Τὸ τοιοῦτον δὲ ὄχι μόνον ἀφορᾷ τὰς ἐνώπιον τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς εὐρισκομένας πολιτειακὰς καὶ νομικὰς συνθήκας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπόν του. Ὅχι μόνον πρόκειται διὰ τῆς δράσεώς του νὰ διαμορφώσῃ ἐκείνας, ἀλλὰ πρόκειται συγχρόνως νὰ διαμορφώσῃ καὶ τὸν ἑαυτὸν του ἀναλόγως πρὸς αὐτάς, πρόκειται ἐπ' αὐτῶν νὰ δοκιμάσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὸν ἑαυτὸν του. Ἡ δράσις του εἶνε μία ψυχικὴ καὶ ἠθικὴ ἐνσωμάτωσις του ἐν τῷ ἔργῳ του καὶ συγχρόνως δι' αὐτοῦ ἀνύψωσις του. Ἡ δυναμικότης τοῦ γίνεσθαι ἰσχύει ὄχι μόνον διὰ τὸ περιβάλλον του, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸν οὐσιαστικὸν πυρῆνα καὶ αὐτοῦ τοῦ ἑαυτοῦ του.)

Ἡ ἀποψις αὕτη διασαφηνίζεται ἔτι περισσότερο εἰάν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα, καθὼς καὶ διὰ τὸν Fichte, ἡ πολιτικὴ κυριαρχία σημαίνει ὄχι «διοίκησιν πραγμάτων», ἀλλὰ «διακυβέρνησιν ἀνθρώπων»¹⁾ ἢ μᾶλλον «καθοδήγησιν ἀνθρώπων». Ἐπίδρασις ὁμως μεταξὺ ἀνθρώπων, ὡς ἐπανειλημμένως τονίζει ἰδίᾳ ὁ Fichte,²⁾ εἶνε «ἀμοιβαία ἐπίδρασις». Ὁ πολιτικός, ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν ὑπηκόων τοῦ κράτους του, ἐκθέτει ἀναντιρρήτως καὶ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ἀπὸ μέρους ἐκείνων ἐπιρροήν. Ἐξ ἄλλου ὁμως τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυριαρχία εἶνε διακυβέρνησις ἀνθρώπων

1) Πρὸ παντὸς Anderhub «Platon Politeia...» σελ. 104 ἐπ., 126 ἐπ. περὶ τοῦ «Vernunftstaat» τοῦ Fichte, ἐνθ. ἀν. σελ. 114 ἐπ.

2) Anderhub «Platon Politeia...» ἐνθ. ἀν. σελ. 109 ἐπ., 161 ἐπ.

3) Darnstädtler «Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates» σελ. 192.

4) «Grundlage des Naturrechts» σελ. 88, 41.

δὲν σημαίνει παντάπασι παραίτησιν ἀπὸ τῆς διοικήσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀπλῶς στέρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας τούτων ἔναντι τῆς καθοδηγήσεως τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ ταῦτα ἡ καθοδήγησις τῶν ἀνθρώπων ἐμφανίζεται διὰ τὸν πολιτικὸν ὑπὸ διττὴν μορφήν· πρῶτον ὡς καθοδήγησις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν τελειότητα αὐτῶν καὶ, πλὴν τούτου, ὡς τελεία διοικήσις καὶ διαμόρφωσις τῶν πραγμάτων. Ὁ πολιτικὸς τοῦ Πλάτωνος ἦσαν καὶ τοῦ Fichte εἶνε πεπληρωμένος ἀπὸ ὅλην τὴν ἔκτασιν καὶ δλόκληρον τὴν κινητήριον δύναμιν τῆς δυναμικῆς καὶ διαλεκτικῆς διατάσεως.

III

Ἴσχυς τοῦ δικαίου καὶ ἀγωγή (Erziehung)

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς διατάσεως δὲν εἶνε ἴδιον μόνον τῶν ὑποκειμένων τῆς πολιτειακῆς καὶ νομικῆς ζωῆς, ἀλλὰ συναντᾶται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν διαμόρφωσιν τῶν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην ἀνηκόντων ἀντικειμενικῶν δημιουργημάτων, πρὸ παντὸς εἰς αὐτὰς τὰς ἐννοίας πολιτείας καὶ δικαίου. Τὸ τιοῖτον καιαφαίνεται πρῶτον εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἀφρητηρίας των, ἐκεῖ συνακῶς ἴπου συνδέονται αἱ ἐννοιαὶ αὐταὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπον ὡς εἰς τὴν πηγὴν αὐτῶν. Τὸ πρῶγμα ἔχει ὡς ἐάν ἡ εἰς τοὺς ἀνθρώπους πολιτειακῆς ζωῆς κειμένη διάτασις νὰ ἀντανικλᾷ καὶ νὰ ἐπιδρῶ ἐπὶ τῶν μετ' αὐτῶν στενῶς συνδεδεμένων δημιουργημάτων τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς διαμορφώσεως ἐκδηλοῦται σαφέστατα ἐκεῖ ὅπου εἰς τὰς προσωπικότητας τῶν δύο τούτων πνευματικῶν δημιουργῶν, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Fichte, ῥέουν ζωηρότατα τὰ διάφορα ῥεύματα δυναμικῆς διατάσεως, ὅπου ἄρα ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεώς των ἀπέναντι τῶν διδασκάλων των συντείνει εἰς τὴν ἐνίσχυσιν αὐτῶν. Τὴν σαφεστέρην ἀπόδειξιν τῆς στάσεώς των ταύτης θὰ μαρτυρήσουν δύο συγγράμματα, τὰ ὅποια θὰ ἀναφέρωμεν καὶ θὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐνταῦθα καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν πλατωνικόν, ἡ διάλογος «Κρίτων»¹⁾ πετινιότη-

1) Ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ἢν ἐγχείρη προβλ. ἀφ' ἐνός Windelband «Platon» σελ. 49 καὶ ἀφ' ἑτέρου Th. Gomperz «Griechische Denker» τομ. 2 σελ. 359, 584.

ρον ἐκτιμᾶται δεόντως ἀπὸ ἀπόψεως φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, τὸ δὲ τοῦ Fichte, ἢ «Grundlage des Naturrechts» τοῦ 1796 πολ-
λαχῶς ἐξητιάσθη ἀπὸ μονομερῶς ἀτομικιστικῆς καὶ συνεπῶς ἀτελοῦς
ἀπόψεως.

Μεγάλην ἐντύπωσιν ἐμποιεῖ τὸ πῶς ὁ Πλάτων περιγράφει εἰς τὸν
«Κρίτωνα» τὴν προέλευσιν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου. Μόλις πρὸ δλί-
γου ἐπληροφορήθη ὁ εἰς τὰς φυλακὰς εὕρισκόμενος Σωκράτης ἀπὸ τὸν
Κρίτωνα τὴν ἐπικειμένην ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ὁ Κρίτων
τὸν συμβουλεύει νὰ δραπετεύσῃ, καὶ ὁ Σωκράτης δηλοῖ ὅτι εἶνε ἔτοι-
μος νὰ τὸ πράξῃ, εἰνε δίκαιον νὰ φύγῃ παρὰ τὴν θέλησιν τῶν
Ἀθηναίων. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξετάζεται ὑπὸ τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπὸ δια-
λογικὴν μορφήν, μὲ λόγον καὶ ἀντίλογον. Αἴφνης τελειώνει ὁ διάλο-
γος μὲ τὸν Κρίτωνα. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Κρίτων ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε
παρών, ἀλλὰ παύει πλέον νὰ μετέχῃ τῆς συνομιλίας, μεταβαλλόμενος
εἰς βωβὸν πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπλῶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐκδηλώσῃ
τὴν συμφωνίαν του δι' ἐκφράσεων ἑστερημένων παντὸς περιεχομένου.
Τὸν διάλογον λοιπὸν ἀντικαθιστᾷ πλέον ὁ μονόλογος; Ναι καὶ ὄχι.
Ὁ Σωκράτης δὲν συνδιαλέγεται πλέον μὲ κανένα ἄλλον ἄνθρωπον ἐκτὸς
τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰς τὸ βῆξῃς ὁμιλία του δὲν εἶνε καθαρὸς μονό-
λογος. Ἐνας νέος συνομιλητὴς ἐνεφανίσθη, ὄχι ὅμως ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ
του, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του, συνομιλητῆς ἰδιαιτέρας σπουδαιό-
τητος. Εἶνε οἱ νόμοι, τὸ «κοινὸν τῆς πόλεως». Μὲ αὐτοὺς πλέον συ-
ζητεῖ ὁ Σωκράτης, ὁμιλῶν καὶ ἀνταπαντῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπό-
φασιν περὶ δραπετεύσεως ἐκ τῶν φυλακῶν· οὗτοι ἀντιπροσωπεύουν
μῖαν ὠρισμένην ἐκδήλωσιν βουλήσεως περὶ τοῦ κύρους τῆς ὁποίας
πρόκειται ἤδη.

Μὲ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἐμφανίσεως ἐξεδηλώθη μῖα ὠρισμένη
ἀποψις ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ
οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων. Ὑπάρχει περὶ
τοῦ δικαίου ἀποψις εὐρέως διαδιδόμενη καὶ μεγάλην ἀσκοῦσα ἐπι-
ροήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον ἡ ἐνέργειά του ἀλλὰ καὶ ἡ καταγωγὴ
του εἶνε ἀναζητητέα ἐν τῇ κοινωνικῇ συνοχῇ. Κατὰ ταύτην τὸ δίκ-
καιον δὲν προέρχεται ἐκ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐρχε-
ται ἐξωθεν, ἐκ τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς καὶ ἀντιτίθεται πρὸς ταύτην

καὶ δὴ ὡς ἐξωτερικὸς ἐξαναγκασμὸς, σκοπὸν ἔχων νὰ καταιστέλῃ ὠρι-
σμένας ἀνθρωπίνους ὁρμὰς ἢ τὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐμφάνισίν των. Κατὰ
τὴν ἀποψιν ταύτην τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν
εὐκίνησιν καὶ τὸ εὐμετάβλητον τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς καὶ πρὸ
παντὸς τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐν στοιχείον χρονικῆς δι-
αρκείας, σταθερότητας καὶ ὁμοιομορφίας. Ἡ στατική αὕτη μορφή
τοῦ δικαίου ἀντιτίθεται, ὡς ἀντικειμενικὸν δημιούργημα, πρὸς τὴν
ὑποκειμενικότητα τῆς δυναμικῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ὅχι ὅμως μόνον
αὕτη ἡ ἀποψις περὶ τοῦ δικαίου ἀποκρούεται ὑπὸ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ
Πλάτωνος περὶ τῶν νόμων ὡς τοῦ «κοινοῦ τῆς πόλεως», ἀλλὰ καὶ
ἄλλη μία ἀποψις, ἡ ὁποία ἐπίσης τονίζει τὸ στατικὸν στοιχείον τοῦ
δικαίου. Πρόκειται περὶ τῆς ἀπόψεως περὶ τοῦ δικαίου ὡς μέσου
πρὸς ἐπιτεύξιν σκοποῦ, τουτέστιν ὡς μέσου πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν
σχοπιῶν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶνε καλλίτερον ἐξηουμισμένη ὑπὸ τὴν
προστασίαν του, παρ' ὅτι θὰ ἦτο ὑπὸ τὴν ἀπεριόριστον ἰσχύον τῆς
ὕλικῆς καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὸ δίκαιον μεταβάλλεται ἡδὴ εἰς
μέσον ἐξασφαλίζον τὴν ἐπιτυχὴ ἐκδήλωσιν τῆς βουλήσεως. Διὰ
τῶν ἄνω ἐννοοῦμεν τὴν ψυχολογικὴν ἢ μᾶλλον ψυχολογιστικὴν ἀπο-
ψιν περὶ δικαίου. Ἡ ἀποψις αὕτη ἔχει μὲ τὴν προηγουμένως ἐκτεθει-
σαν κοινὸν τὸ δεῖ τονίζει τὸ στατικὸν στοιχείον τοῦ δικαίου, ἔχει ὅμως
περιορίσει τὴν ἰδιαιτέραν εἰς ἐκείνην ἀντικειμενικότητα εἰς μόνην τὴν
ὑποκειμενικὴν γνώμην περὶ τῆς ἀντικειμενικότητος ταύτης.

Ὁ Πλάτων δὲν εἶνε δυνατὸν, λόγῳ τῆς θέσεως του περὶ
δικαίου καὶ νόμου, νὰ παρατηρήῃ τοῦ στοιχείου τῆς χρονικῆς διαρ-
κείας καὶ σταθερότητας, καθόσον ἄλλως θὰ εἰσῆγεν εἰς τὰς ἐννοίας
ταύτας μίαν ἀνείρμασιν. Ὡς ἔξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας του ὁ νόμος εἶνε
κάτι τὸ ὁποῖον τίθεται διὰ τὸ μέλλον καὶ ἐπομένως διὰ χρονικὴν διάρ-
κειαν. Ἡ σταθερότης ὅμως αὕτη δὲν εἶνε διὰ τὸν Πλάτωνα στοιχείον
στατικόν, ἐν ἀντικειμενικῇ ἀντιθέσει ἐρχόμενον πρὸς τὸ εὐκίνητον καὶ
μεταβλητὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἢ ὑποκειμενικῶς ἐξ αὐτῆς ἐξαγόμε-
μενον, ἀλλ' ἀποτελεῖ στοιχείον δυναμικὸν καὶ διαλεκτικόν, τὸ ὁποῖον
ἀπαιτεῖ καὶ ἐπιζητεῖ ἐν αὐτῷ τῷ πεδίῳ τῆς ἢ ψυχικῆς ζωῆς. Κατὰ
τὴν συνομιλίαν των μὲ τὸν Σωκράτην ἐρωτοῦν αἱ νόμοι: 1) *Τοῖς νό-*

1) Richard Harder «Platon Kriton» Berlin 1934 σελ. 29.

μοις μέμφη τι τοῖς περὶ τὴν τοῦ γενομένου τροφήν τε καὶ παιδείαν, ἐν ἧ καὶ σὺ ἐπαιδευθήης»; ἐξικολουθοῦν δὲ μετὰ τὴν ἀνηθικὴν τοῦ Σωκράτους ἀπάντησιν: 1) «λέληθέν σοι οὐκ μητρὸς τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων τιμιώτερόν ἐστιν πατρίς καὶ σεμνώτερον καὶ ἀγιώτερον· . . δεῖ ποιεῖν ἃ ἂν κελεύει . . τὸ δίκαιον οὕτως ἔχει». 2) Ἐφοῦ δὲ καὶ ταῦτα τὰ παραδέχεται ὁ Σωκράτης, δηλοῦν ἐν τέλει οἱ νόμοι: Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης, πεινόμενος ἡμῖν τοῖς σοῖς τροφεῦσι μήτε περὶ πλείονος ποιοῦ μηδὲν πρὸ τοῦ δικαίου . . . ἐτόλμησας οὕτω γλισχρῶς ἐπιθυμεῖν ζεῖν νόμους τοὺς μεγίστους παραβάς» 3).

Διὰ τὸν Πλάτωνα καθὼς καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλην 4) ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν κοινωνικόν, καὶ μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζητεῖ καὶ εὐρίσκει τὴν τελειοποίησίν του· «μόνον ἐν τῇ πολιτείᾳ» τοῦ εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ ὑπαρξίν «ἀξίαν ἀνθρώπου». 5) Διὰ τοῦτο καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸν νόμον δὲν τὰ θεωρεῖ ὁ Πλάτων οὔτε ὡς ἐξωτερικὸν ἐξαναγκασμὸν οὔτε χρήσιμον μέσον πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς μίαν ἠθικὴν δύναμιν διαμορφώνουσαν τὴν βούλησιν καὶ διαπαιδαγωγοῦσαν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπευθύνονται ἀμφοτέρω καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν προσπάθειαν, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὸν φόβον ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ καὶ πρὸς τὰς ἐγωϊστικὰς ὑπὸ σκοπῶν καθοριζομένας δυνάμεις. Τὸ δίκαιον, τοῦναντίον, ἔχει πίστιν ἐπὶ τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴν θέλει νὰ διεγείρῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ, στηρίζει δὲ τὴν σταθερότητά του ἐπὶ τῆς ἰσχύος ἐκείνης, ἐναντι τῶν ταπεινῶν ὀρέξεων τῆς «πείσμονος ζωτικῆς ὁρμῆς». Ὅσον βέβαιον εἶνε ὅτι ἐν τέλει κυριαρχεῖ ἐκείνη ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τόσον βέβαιον εἶνε ὅτι τὸ δίκαιον ὑφίσταται ἐν χρονικῇ διαρκείᾳ καὶ σταθερότητι. Ἡ κυριαρχία ὁμοῦς αὕτη τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου δὲν εἶνε τι τὸ ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένον ἐνώπιον τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν πραγματικῇ ἢ ὑποτιθεμένῃ ἀντικειμενικότητι, ἀλλ' ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν ἔργον ἐν τῷ χρόνῳ, ὅπερ διαρκῶς ἐκ νέου ἀνατίθεται εἰς αὐτόν, ὅπως κυριαρχήσῃ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ὑπερνικήσῃ ἑαυτόν. Ἡ χρονικὴ διάρκειά τῆς

1) Ἐνθ. ἀν. σελ. 31.— 2) Ἐνθ. ἀν. σελ. 39.— 3) Ἐνθ. ἀν.

4) Anderhub, «Platons Politeia...» σελ. 146 ἐπ. Franz Brentano «Aristoteles», Leipzig 1911, σελ. 142 ἐπ.

5) E. Zeller «Der Platonische Staat» σελ. 125.

ισχύος τοῦ δικαίου εἶνε ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστιν εἶνε ἡ ἀκάματος ἐνέργεια τῆς ἠθικῆς βουλήσεως εἰς τὴν αὐτοδιαπαιδαγωγίαν καὶ τὴν καταστολὴν τῶν ταπεινῶν δομῶν. Καὶ οὕτω ἀυξάνεται παρὰ Πλάτωνι ἡ χρονικῶς περιορισμένη ἰσχὺς τοῦ νόμου καὶ φθάνει εἰς τὴν ὑπερχρονικὴν ἰσχὺν τοῦ ἐκ τῶν προτέρων δικαίου, διαμνησθῆναι μᾶς μεγαλειώδους συνθέσεως μεταξὺ νόμου καὶ φυσικοῦ δικαίου.¹⁾ «Ἐάν δὲ ἐξέλθῃς ὡς Σώκρατες», ἀναφωνοῦν οἱ νόμοι, «... καὶ κακὰ ἐργασάμενος... ἡμεῖς τε σοὶ χαλεπανοῦμεν ζῶντι καὶ ἕκαστ' οἱ ἡμέτεροι ἀδελφοὶ οἱ ἐν "Αἴδου νόμοι οὐκ εὐμενῶς σὲ υποδέξονται εἰδότες ὅτι καὶ ἡμᾶς ἀπαχίρησας ἀπολέσαι τὸ σὸν μέρος».

Διάφοροι ἐντελῶς σκέψεις ἐκυριαρχοῦν παρὰ τῷ νεογῶν Fichte όταν ἤρξατο νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν ἐρευναν ζητημάτων φιλοσοφίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Τίποτε δὲν εἶνε τόσον χαρακτηριστικὸν δι' αὐτὸν ὅσον ἐκείνα τὰ ὁποῖα γράφει εἰς τὴν ἐν ἔτει 1793 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν του «Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die französische Revolution» (σκέψεις ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως τὸ κοινὸν ἐπανορθώσῃ τὰς κρίσεις του ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως):²⁾ «Τὸ ζήτημα, ποῖος εἶνε ὁ καλλίτερος τελικὸς σκοπὸς τοῦ καταστατικοῦ χάρτου, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀπάντησεως, ἡ ὁποῖα θὰ δοθῇ εἰς τὸ ἐπόμενον ἐρώτημα: ποῖος εἶνε ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο... ἀνάγκη νὰ βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος μόνος αὐτὸς θέτει διὰ τὸν ἄνθρωπον τελικὸν σκοπόν». Ἐκ τούτου ἔπειτα ὅτι ὁ καταστατικὸς χάρτης, «κατὰ τὸν τελικὸν αὐτοῦ σκοπόν, δὲν πρέπει νὰ ἐφορῶνται εἰς ἀντίφρασιν πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῶν καθ' ἕκαστον ἀνθρώπων... Ὁ τελικὸς σκοπός, ὁ ὁποῖος θὰ συνεκρούετο πρὸς τὸν θεμελιώδη τοῦτον κανόνα, εἶνε ἤδη καθ' ἑαυτὸν ἀπαρῖδευτος, διότι εἶνε ἀδικος».

1) Πρὸβλ. Kelsen «Die platonische Gerechtigkeit» σελ. 107 ἐπ. Περὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐν γένει K. Hirzel «Themis» σελ. 386 ἐπ.

2) Harder «Platon Kriton...» σελ. 394. Ἡ πρῶτη τὰς περὶ τῶν μετὰ θάνατον δοξασίας τοῦ Πλάτωνος ἴδε πρὸ παντὸς Erwin Rohde «Psyche» 5/6 ἔκδ. Tübingen 1910, τομ. 2, σελ. 303 ἐπ.

3) Τώρα Leipzig 1922, σελ. 26.